

<http://dx.doi.org/10.16926/pd.2020.02.01>

Maciej WOŹNICZKA

<https://orcid.org/0000-0003-2359-5644>

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. J. Długosza w Częstochowie

Wstęp. Efekt ram odniesienia (*framing effect*) w filozofii (cz. 1)

W styczniu 2019 roku ukształtował się ostatecznie pomysł powołania do życia projektu pt. „*The frame problem. Problem ramy (odniesienia) w filozofii i w kulturze*”. Przedsięwzięcie to stanowi kontynuację refleksji nad niebezpośrednimi sposobami filozofowania, dopełniającymi rodzajami wypowiedzi filozoficznej czy wreszcie komplementarnymi formami przekazu kulturowego filozofii. Wcześniejsze projekty poświęcone były pamięci („*Philosophical Discourses*” 2019), toposom (Woźniczka, Perek 2018), apokryficzności (Woźniczka, Perek 2017), niepomyślanemu (Woźniczka, Perek 2016) oraz negacji (Woźniczka, Zalewski 2015). Podejmujemy liczne działania i bardzo się staramy, aby ten rodzaj refleksji (w tym metodologicznej i metafizycznej) był charakterystyczny dla środowiska filozoficznego kojarzonego z Uniwersytetem Humanistyczno-Przyrodniczym im. Jana Długosza w Częstochowie.

Zwykle w analizie problemu filozoficznego poddaje się refleksji centrum danej kwestii. Jednak okazuje się, że analiza ta zawsze jest osadzona w określonym, choć często nieartykułowanym wyraźnie kontekście interpretacyjnym. Jednym z nich może być założenie niezmienności własności sytuacji mimo dokonującego się w niej procesu działania. Ten sposób ujęcia określamy terminem *rama*, mówimy też: *ramowanie rzeczywistości*. Nie jest możliwe jakiegokolwiek istnienie czegoś bez otoczenia, w którym to coś istnieje. To samo dzieje się na poziomie poznawczym. Rama zubaża, redukuje, ogranicza, ale zarazem umożliwia poznanie, daje wyposażenie natywne. W tym sensie jest czymś pierwotniejszym i nie tym samym, co paradygmat czy struktura. Rama to „pojęcie pływające”, rama jest elementem pośredniczącym, rozdziela – łącząc i zamykając – scala, wyodrębnia, ale i wtapia, integruje wedle całościowego porządku. Jest niewidzialna w dwojakim sensie: (1) jako ograniczenie poznawcze (na co wskazywał Popper);

(2) na skutek przezroczystości, jak język w znaczeniu nośników (truskawka u córki Gadamera).

Współcześnie sygnalizowany *the frame problem* – *problem ramy* (*ramy odniesień*) wypłynął z badań nad sztuczną inteligencją (problem reprezentacji, rachunek sytuacji). Jednak okazało się, że może zostać on uogólniony i sformułowany w szerszym kontekście epistemologicznym. Zdaniem współczesnych filozofów (np. Jerry Alan Fodor i koncepcja języka myśli) „problem z ramą idzie głęboko; idzie tak głęboko, jak analiza racjonalności”. Problem Hamleta: „kiedy przestać myśleć?” jest taką interpretacją ramy, w której staje się on „problemem Hamleta widzianym z perspektywy inżyniera”. W logice pojawił się problem relacji między wyróżnianiem formuł bezpośrednich a określaniem formuł im towarzyszących. Uporządkowanie tej relacji wymagało wprowadzenia „aksjomatów ramowych” i dalszych dookreśleń: „prawa bezwładności” (przykład prawa, którego nie można zmienić), odniesienia się do monotoniczności logiki klasycznej i propozycji niemonotonicznych formalizmów rozumowań (tu konieczność odwołania się do tzw. najwyższych zasad myślenia). W zarządzaniu (technikach marketingowych) stwierdza się, iż „efekt ram odniesienia (*framing effect*) polega na tym, że decyzja zależy od przyjętego punktu widzenia na określoną sprawę. To samo może być zakwalifikowane jako szansa lub zagrożenie i ta kwalifikacja radykalnie zmieni podejście do sprawy oraz podjęte w związku z nią decyzje” (Pogorzelski 2020). Pojęcie ram odniesienia jest standardem nauk przyrodniczych: matematyki (np. kartezjański układ odniesienia) czy fizyki – w teorii względności Einsteina używa się terminu „obserwacyjny układ odniesienia” czy „relatywistyczny układ odniesienia”. W szeroko pojętej edukacji i współczesnej komunikacji stwierdza się, iż: „ekspansja technologii cyfrowych sprawiła, że żyjemy w świecie ciągłych zmian, które zmuszają nas do szybkiej adaptacji, zgodnej z potrzebami rynków pracy, edukacji czy rozrywki. Dostosowujemy swoje możliwości, rozwijając kompetencje w zakresie wymaganym w danej chwili. Prezentowana polskojęzyczna wersja DigComp: «Ramy odniesienia dla rozwoju i rozumienia kompetencji cyfrowych w Europie» jest odpowiedzią na potrzeby gospodarki oraz społeczeństwa cyfrowego. W dokumencie zawarte zostały Europejskie Ramy Kompetencji Cyfrowych dla Obywateli, nazwane DigComp. Mają one stanowić narzędzie wspierające rozwój umiejętności cyfrowych obywateli” (*Digcomp: ramy odniesienia dla rozwoju i rozumienia kompetencji cyfrowych w Europie* 2020). Można by mnożyć te przykłady – ale już na ich podstawie wolno stwierdzić, iż trudno jest o jakieś *absolutne ramy odniesienia* (ostateczne, bezwzględne), zwykle są one bezwiednie (zwyczajowo, mimowolnie, zgodnie z tradycją) postrzegane, czyli jakakolwiek wypowiedź wymaga dołączenia kontekstu, tła, interpretacji pola osadzenia, w którym jest ona formułowana.

The frame problem postrzegany jest w zakresach refleksji humanistycznej. W teorii literatury używa się powszechnie terminu „kompozycja ramowa” do wyrażenia stopni przedstawienia fabuły (jej zwielokrotniony chwyt prowadzi do

kompozycji szkatułkowej). Podobnie podstawową rolę w teorii komunikacji i komunikologii odgrywa analiza kontekstów i konsytuacji. Ramy interpretacyjne traktuje się jako narzędzie badań medioznawczych (Maćkiewicz 2020). W językoznawstwie wyróżnia się ramę modalną wypowiedzi (komponent znaczenia zależny od komunikacyjnych zdolności użycia). W edytorstwie i księgoznawstwie korzysta się z terminu „literacka rama wydawnicza”. W sztuce rama to rzecz elementarna: pozwala na wyodrębnienie części z całości, stanowi granice konstrukcji artystycznej, określa przestrzeń działania artysty i jej relację do zewnątrzności. Możliwy jest obraz bez ramy, lecz wtedy traci na wyrazistości. Czyżby zatem rama nie tyle określała zawartość, co determinowała jego wyrazistość? Jak to jest więc z tą relacją między tym, co wewnątrz, i tym, co na zewnątrz? Bez wątpienia warto zastanowić się i nad tym jednym z najważniejszych fenomenów konceptualnego wyposażenia człowieka.

Prezentowany tom zawiera pierwszą część wypowiedzi i materiałów dotyczących tego projektu. Maciej Woźniczka w tekście *Anything goes a philosophia perennis. Funkcjonowanie zjawiska „ramy odniesienia” w refleksji filozoficznej* przedstawił swoiste wprowadzenie do problemu. Zwrócił uwagę na znaczenie ramy jako rodzaju uwarunkowań danej filozofii (rama jako „termin techniczny” wypowiedzi filozoficznej). Rodzaje ram odniesień postanowił zinterpretować poprzez typologię zasad prowadzenia refleksji filozoficznej. Wyróżnił ramowanie pozytywne (przykład filozofii wieczystej), ramowanie negatywne (przykład filozofii opozycji, sprzeciwu) oraz ramowanie neutralne, minimalne (bezzałożeniowość). Przyjmując inne kryteria, scharakteryzował ramowanie zakresem refleksji (biorąc pod uwagę zarówno perspektywę kulturową, jak i pryzmat przeświadczeń światopoglądowych). Omówił również kwestię założeń metodologicznych jako warunkujących prowadzenie refleksji filozoficznej (swoistą „narzędziową” ramę odniesień dla tej refleksji). Tekst zakończył przedstawieniem problemu wyznaczników i ograniczeń w ramowaniu wypowiedzi filozoficznej.

Stanisław Buda w wypowiedzi *Problem ramy a rama problemu* podjął się analizy metodologicznego statusu badań interdyscyplinarnych. Jego zdaniem podstawowe problemy związane są z przekonaniem o zasadniczej niewspółmierności języka filozoficznego i naukowego: „kategorie filozoficzne reprezentują pewne idee *par excellence*, natomiast pojęcia, którymi operują nauki szczegółowe, reprezentują modele pewnych ich aspektów”. Za przykład dla istniejących problemów posłużyły kwestie dotyczące sztucznej inteligencji – precyzowane przez inżynierów i programistów maszyn (systemy agentowe, inteligentne agenty).

Sebastian Gałęcki przedstawił kwestię *Problemu ramy w etyce*. Zaproponował interpretację pierwszych zasad jako ramy wiedzy w modelu etyki klasycznej. Postanowił mocniej przyjrzeć się problemowi i przedstawił historię idei pierwszych zasad. Przybliżył także zagadnienie sporu o ich naturę. W omawianiu kwestii konieczności pierwszych zasad stwierdził, iż „w żaden sposób podmiot nie

jest w stanie wyjść poza ramę, jaką tworzą pierwsze zasady, ponieważ nie ma niczego, na czym jego rozumowanie mogłoby się oprzeć”. Konsekwencje moralne w tym modelu nie budzą wątpliwości: „pierwsze zasady są konieczne w tym znaczeniu, że niemożliwe jest prowadzenie jakiegokolwiek namysłu nad słusznym postępowaniem i dobrym działaniem bez odwołania się – przynajmniej implikatywnego, nieświadomego – do jakichś pierwszych zasad”.

Anna Szklarska zaproponowała tekst *Zasady ideowe w sztuce jako rama dla twórczości artysty. O demokratyzacji sztuki*. Przedstawiła w nim napięcia związane z dziejowymi przemianami w sztuce, a dotyczącymi interpretacji dzieła sztuki (tu nawiązującymi do instytucjonalnej teorii sztuki). Za punkt wyjścia do analiz przyjęła zagadnienie wykorzystania zasad ideowych do przestrzeni sztuki „jako swoistych ram dla procesu twórczego i samego dzieła”. Wskazała na nieuchronne uwikłania ideologiczne (czy nawet wręcz polityczne) związane z taką postawą. Postawiła pytanie o interpretację idei demokratyzacji sztuki, wskazując, iż „w czasach, gdy prymat i autorytet rozumu dawno przeminął, istnieje ogromny potencjał emocji, do których można apelować, co wykorzystują populiści, demagodzy, burzyciele i wichrzyciele społeczni”. Stąd już blisko do pytania o granicę między sztuką zaangażowaną a sztuką propagandową, bowiem np. sztuka masowa może stanowić zamaskowane narzędzie działań ideologii. Bliżej przedstawiła związek sztuki i demokracji w ujęciu Chantal Mouffe, wyjaśniając m.in. tezę, iż „artysta ma za zadanie wzbudzać niepokój, interweniować tam, gdzie wszyscy zgadzają się co do interpretacji historii, hierarchii wartości, znaczenia wydarzeń”. Refleksję kończy uwagami o dehumanizacji sztuki Ortegi y Gasseta. Związek polityki z estetyką proponuje interpretować jako napięcie pomiędzy racjonalnością i zmysłowością.

Artura Mordki *Rama jako granica obrazu* dotyczy ontologii dzieła sztuki (z odwołaniami do Ingardena). Fenomen obramowania lub obramienia proponuje traktować jako „ostrzeżenie dla podmiotu poznającego przed popadnięciem w pozór prawdy, z moralnego punktu widzenia zaś jako ostrzeżenie przed popadnięciem w pozór dobra”. Omówił trzy rodzaje ram: „jako granic między rzeczywistym i prawdziwym bytem a iluzyjnym światem malarskim stanowiącym metafizyczny niebyt”. W drugiej interpretacji ramy przedstawił ją jako „granicę między tym, co pierwotne i wtórne, niezależne i zależne”. Znaczenie ramy jest elementarne: „stanowi ona wyraźną i fenomenalnie daną granicę, przed którą występuje to, co pierwotne i źródłowo dane, a za którą zaś pojawia się to, co wtórne”.

Kazimierz M. Łyszcz w wypowiedzi *Solidność i rozluźnienie ramy w Bauhausie* zdefiniował problem ramy jako ustalenie relacji zachodzących pomiędzy dziełem a jego otoczeniem. Przypomniał, iż w Bauhausie „ujawniało się dwoiste pojmowanie ramy: traktowano ją jako kwestię estetyczną, wpływającą na zmianę wizerunku dzieła oraz problem ideowy, decydujący o jego granicach i społecznych interakcjach”. Zaprezentował swoje „dzieje ramy” i związanej z nimi artystycznej ornamentyki w warstwie technicznej i konstrukcyjnej. Przedstawił

równolegle dokonujące się zmiany w warstwie rozumienia idei ramy (od zgodności po przeciwieństwa – tu proces „unieczytelnienia granicy pomiędzy dziełem i otaczającym je światem zewnętrznym”). Podstawową część tekstu poświęcił przemianom dokonującym się w szkole Das Staatliches Bauhaus (przykłady osiedla wzorcowego, portfolio zawierające obrazy, koncepcja ramy otwartej). W konkluzjach stwierdził, iż „rama stawała się nie tyle rozdzielającą różne dzieła ograniczającą barierą, ale elementem łączącym, umożliwiającym zintensyfikowane doświadczenia percepcyjne”.

Andrzej Zalewski w wypowiedzi *Odsłaniając ramę filozofii* podjął problem autotematyzmu doświadczenia filozoficznego. Postawił pytanie: „Czy z efektem ramy i jej odsłaniania mamy również do czynienia na terenie filozofii? Czy... istnieje również filozofia o wytwarzaniu filozofii?”. Zaproponował do analizy dwa przykłady czynności tworzenia ramy: *cyzelację* i *przytrzymywanie*, przyjmując dla każdego z nich omówienie zarówno relacji do zewnątrz, jak i wnętrza, do tego, co znajduje się poza ramą, jak i tego, co tkwi w jej obrębie. Utrzymując się w kręgu refleksji metafizycznej, stwierdził, iż istnieje swoista filozofia o wytwarzaniu filozofii, która jest rozwijana w projekcie zwanym „refleksografia”. Korzystając ze zjawiska *epoche* w fenomenologii Husserla, omówił możliwość jego wykorzystania w projekcie refleksografii.

Magdalena Łata w tekście *Ramy poznawcze – konieczność czy wybór?* odniosła się do współczesnych problemów psychologii poznawczej. Postanowiła powiązać zagadnienie ograniczeń poznawczych z kwestią ram poznawczych. Omówiła znaczenie ram poznawczych jako koncepcji stanowiących fundamentalne założenie lingwistyki poznawczej. Przedstawiła tradycję sporów dotyczących granic ludzkiego poznania (szczególnie wyodrębnione kwestie „materiału konstrukcyjnego” ram poznawczych, dylemat *cogito* i problem realizmu). Następnie poprowadziła swoją refleksję w kierunku filozofii nauki oraz filozofii kultury jako narzędzi porządkujących prowadzoną refleksję. Wskazała na możliwość zmiany ram poznawczych z konkluzją: „rozważania nad strukturą różnych ram poznawczych, zwracając uwagę odśrodkowo ku granicom poznania, zmieniają jednocześnie rozumienie tego, co dośrodkowe, poznawanie tego, co znajduje się w środku ramy”.

Martyna Bieniek w swoim artykule *Ramowanie a metafora w ujęciu poznawczym – czy mają ze sobą coś wspólnego?* próbuje zmierzyć się z odpowiedzią na postawione w tytule pytanie. Wyjaśnia trzy rodzaje podejść do zagadnienia metafory, obecne we współczesnym językoznawstwie poznawczym. Przedstawiła podstawy funkcjonowania *framingu* w kulturze społecznej i mediach (akceptując tezę, iż *framing* jest drugim poziomem w tworzeniu i przekazywaniu informacji) z konkluzją, iż „bardziej dla odbiorców liczy się sposób przedstawienia pewnych informacji niż rzeczywistość”. Jej zdaniem metafory poznawcze mogą zostać powiązane z ramowaniem – co przedstawiła na kilku przykładach. Konkluzja nie budzi wątpliwości: ramowanie jest nieodłącznym elementem naszego życia i praktycznie wszędzie jesteśmy ramowani!

Andrzej Tarnopolski w refleksji *O algorytmach i ich przekraczaniu* podjął problem ramowania wiedzy tworzonej i funkcjonującej przy pomocy algorytmów. Zwrócił uwagę na zjawisko przenoszenia cech algorytmów (pewność, niezawodność, powtarzalność) na powstającą dzięki nim wiedzę. Szczególną uwagę poświęcił kwestii metabolizmu informacyjnego. Wskazał na nowe rodzaje algorytmów, powstające dzięki rozwojowi współczesnej techniki i technologii, występujące w programowaniu komputerów i sztucznej inteligencji. Dokładniej omówił kwestię działania algorytmów (zachowanie w sytuacji pewnej i niepewnej). Ochrona myślenia kreatywnego i innowacyjnego wymaga jednak nie „wzmacniania selekcyjnych funkcji rozumu ekskluzywnego”, lecz „wymaga użycia rozumu inkluzywnego, otwartego na problemy poznawcze, akceptującego własną niewiedzę i godzącego się na metodologiczne, krytyczne analizy posiadanej wiedzy”.

Anna Falana-Jafra przedstawiła wypowiedź pt. *O ramach pojęć prawnych w ujęciu kognitywnym. Studium na podstawie wybranych pojęć i przepisów prawa polskiego*. Refleksję rozpoczęła od ogólniejszej analizy relacji między prawem a językiem. Zauważyła, iż „prawo stanowione zawsze przybiera postać językową”, co jej zdaniem niesie istotne konsekwencje. Zwróciła uwagę na przejście od doktryn prawnonaturalnych do postawy pozytywizmu prawniczego (kategoria modyfikacji ram). Poddała analizie kognitywną teorię kategoryzacji mentalno-językowej. Omówiła dwa zasadnicze rodzaje ram pojęć prawnych – *ramy zamknięte* oraz *ramy rozmyte*. W konkluzjach stwierdziła duże znaczenie badań języka prawa przy zastosowaniu metod kognitywnych.

Katarzyna Olewińska w tekście *Pojęcie ramy w ujęciu filozoficznym – rola czasu i pamięci w ludzkiej egzystencji* podniosła kwestię *ram czasowych* określających kondycję człowieka. Jej zdaniem miejsca znaczące dla tej analizy zawarte są już w myśli starożytnej (Sokrates – Platon) oraz w myśli współczesnej (Paul Ricoeur, Henri Bergson, Martin Heidegger). Zwróciła uwagę na interpretację *ramy pamięci*, prowadzoną przez amerykańskiego filozofa Edwarda Caseya. Nie sposób nie dostrzec, że jedną z podkreślanych przez Autorkę kategorii, określających funkcjonowanie pamięci jest kategoria czasu. W konkluzjach zauważa, iż temporalnie ujmowane ramy są „częścią każdej istoty ludzkiej”.

Jako kontynuacja podjętej problematyki w następnym tomie ukażą się wypowiedzi:

Adam Regiewicz – *Od ramy powieści do powieści ramy*;

Grzegorz Trela – *Rama myśli, czyli jednostkowy – acz uogólniony – eksperyment myślowy poparty obserwacją uczestniczącą*;

Jarosław Jagieła – *Ramy odniesienia w analizie transakcyjnej*;

Katarzyna Olewińska – *The role of memory in human life. On the basis of the ideas of the twentieth century philosophers and thinkers*;

Zuzanna Sokołowska – *Zmysły jako rama. Węch i wprowadzenie do post-wzrocności*;

Maksymilian Czaja – *Filozofia w ramach współczesnej praktyki medycyny amerykańskiej. Różne formy relacji obu dyscyplin: propozycja Edmunda D. Pellegrina*.

Tekst Haliny Kozdęby *Filozoficzny rodowód Pana Cogito. 1. Polemika z Kartezjuszem w kwestii ratio jako jedynej metody epistemologicznej* nie jest związany z przedstawionym projektem.

Redaktorzy bardzo dziękują Autorom za udział w projekcie.

Bibliografia

- Digcomp: ramy odniesienia dla rozwoju i rozumienia kompetencji cyfrowych w Europie*, <https://kometa.edu.pl/biblioteka-cyfrowa/publikacja,289,digcomp-ramy-odniesienia-dla-rozwoju-i-rozumienia-kompetencji-cyfrowych-w-europie> (dostęp: 15.09.2020).
- Maćkiewicz J. (2020), *Ramy interpretacyjne jako narzędzie badań medioznawczych*, „*Studia Medioznawcze*”, 21(3), 615–627, <https://doi.org/10.33077/uw.24511617.ms.2020.3.251>.
- Pogorzelski J., *Efekt ram odniesienia*, <http://jacekpogorzelski.pl/efekt-ram-odniesienia> (dostęp: 15.09.2020).
- „Philosophical Discourses. Prace Naukowe Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie” (dawniej: „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Filozofia”) (2019), t. I, numer tematyczny: *Pamięć – zapomnienie – niepamięć. Konteksty filozoficzne*, Wydawnictwo Naukowe UJD, Częstochowa.
- Woźniczka M., Zalewski A. (red.) (2015), *Wokół negacji*, Wydawnictwo AJD, Częstochowa.
- Woźniczka M., Perek M. (red.) (2016), *Niepomyślane – nie do pomyślenia. Rozpadliny, uskoki i zatory w tektonice dyskursu filozoficznego i naukowego*, Wydawnictwo AJD, Częstochowa.
- Woźniczka M., Perek M. (red.) (2017), *Apokryficzność filozofii. Nie/anty/pozaortodoksyjne dyskursy filozoficzne*, Wydawnictwo AJD, Częstochowa.
- Woźniczka M., Perek M. (red.) (2018), *Toposy filozofii. Filozofia i jej miejsce w doświadczeniu kulturowym*, Wydawnictwo UJD, Częstochowa.